

BİBLİYOGRAFYA :

Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Necf 1381/1961, s. 282; a.mlf., *el-İcâzetü'l-kebîre* (Meclisî, *Biḥârü'l-envâr* içinde), Beyrut 1403/1983, CIV, 60-137, diğer icâzetler için bk. s. 138-141, 142, 143-146, 147-149; İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne* (nşr. M. Reşâd Sâlim), Kahire 1382/1962, neşredenin mukaddimesi, I, 17-25; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 49; *İzâhu'l-meknûn*, I, 10, 58, 72, 147; II, 258, 364, 421, 574, 692, 695; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Ri-yâzû'l-'ulemâ' ve ḥiyâzû'l-fuḫalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 358-390; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1385/1965, II, 81-85; İbn Ufûr el-Bahrânî, *Lü'lü'e-tü'l-bahreyn* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Beyrut 1406/1986, s. 210-217; Bahrülulûm-i Tabâtabâî, *er-Ricâlû's-seyyid Bahrû'l-'ulûm: el-Fevâ'idü'r-ricâlîyye* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm - Hüseyin Bahrülulûm), Tahran 1363 hş., II, 257-306; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, II, 269-286; Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kıṣa-şü'l-'ulemâ'*, Tahran 1396 hş., s. 355-364; Abbas el-Kummî, *Sefinetü'l-bihâr*, Beyrut 1925, s. 734-735; a.mlf., *el-Künâ ve'l-elḳâb*, Necf 1389/1969, II, 477-480; Tebrizî, *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 167-179; Brockelmann, *GAL*, II, 211-212; *Suppl.*, II, 206-209; III, 1265-1266; Abbas b. Muhammed Rızâ el-Kummî, *el-Fevâ'idü'r-Ra-ḳaviyye*, Tahran 1367, s. 126-128; M. Bâkır es-Sadr, *el-Me'âlimü'l-cedîde li'l-uşûl*, Necf 1975, s. 76; Ali Hüseyin el-Câbirî, *el-Fikrû's-selefi 'inde's-Şîrati'l-İmâmiyye*, Beyrut 1977, s. 239-246; Hamid Enayat, *Modern Islamic Political Thought*, London 1982, s. 31, 35; *A'yânü's-Şî'a*, V, 396-408; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, tür.yer.; Ali el-Fâzıl el-Kâinî, *Mu'cemû mü'ellifi's-Şî'a*, Kum 1405, s. 143; Nüveyhiz, *Mu'cemû'l-mü-fessirin*, I, 149; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, New Haven-London 1985, s. 92-99, 108, 115, 185-190, 301, 312-314, 322, 340; A. J. Newman, *The Development and Political Significance of the Rationalist and Traditionalist Schools in Imami Shi'i History from the Third to the Tenth Century* (doktora tezi, 1986, University of California), s. 503-511; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Şî'a*, Beyrut 1987, s. 272-284; Abdülaziz Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, New York 1988, s. 16, 143-144, 150, 175, 186, 194-195, 241; *Authority and Political Culture in Shi'ism* (ed. Said Amir Arjomand), Albany 1988, s. 4-6, 8, 82, 105, 240-242; Ebû'l-Kâsım el-Hüyî, *Mu'cemû ricâlil'l-ḥa-diş*, Beyrut 1409/1989, V, 157-161; Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, *Muḳaddime-i ber Fıkh-ı Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989; S. Schmidtke, *The Theology of al-'Allâma al-Hillî*, Berlin 1991; Abdülaziz Cevâd et-Tabâtabâî, *Mektebetü'l-'Al-lâme el-Hillî*, Kum 1416; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîası'nda Ahbârilik* (doktora tezi, 1996, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 124-127, 267-271, 301-302; H. Laoust, "La critique du Sunnisme dans la doctrine d'al-Hillî", *REI*, XXXIV/1 (1966), s. 35-60; S. H. M. Jafri, "al-Hillî", *EI*² (İng.), III, 390; Mahmûd M. Ayoub, "Hillî, al", *ER*, VI, 324-325.

MUSTAFA ÖZ

HİLLÎ, Muhakkık

(المحقق الحلي)

Ebû'l-Kâsım Necmüddîn Ca'fer
b. el-Hasen b. Ebî Zekerriyyâ
Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzeli
(ö. 676/1277)

Şii fıkhnı dair *Şerâ'iu'l-İslâm* adlı
eseriyle tanınan âlim.

602 (1205) yılında Hille'de doğdu. Gençlik yıllarında şiir ve edebiyata meylettiyse de babasının isteği üzerine daha sonra dinî ilimlere yöneldi. Babasından, ayrıca Muhammed b. Ca'fer b. Nemâ el-Hillî, Fahhâr b. Ma'd el-Müsevi ve Muhammed b. Cehm el-Hillî gibi âlimlerden ders aldı. Onun zamanında Hille Şîa'nın en büyük ilim merkezlerinden biri haline geldi. Muhakkık'ın ilim meclislerine Nasîrüddîn-i Tûsî ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî (Allâme) gibi meşhur simaların yanı sıra İbn Dâvûd el-Hillî, Abdülkerim b. Ahmed b. Tâvûs, Muhammed b. Ali b. Tâvûs, Hasan b. Ebû Tâlib el-Yûsufî, Mahfûz b. Vişâh el-Hillî, Muhammed b. Ali el-Kâşî, Cemâleddin Yûsuf b. Hâtim el-Âmülî ve Ali b. Yûsuf el-Hillî gibi âlimler devam etmiştir. Onun 400 civarında müctehid âlim yetiştirdiği söylenir.

Muhakkık el-Hillî, talebelerinden İbn Dâvûd'a göre 3 Rebîülâhîr 676 (3 Eylül 1277) tarihinde, Şeyh Bahâî'ye göre ise aynı yılın 23 Cemâziyelâhîrinde (21 Kasım 1277) vefat etti. Bazı kaynaklarda (Hânsârî, II, 191; İbn Ufûr el-Bahrânî, s. 230) 726 (1325) yılında öldüğüne dair verilen bilgi yanlış olup bunun İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin vefat tarihiyle karıştırılmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Muhakkık'ın Hille'deki Meşhedü's-Şems'te bulunan türbesi halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Şeyh Müfid, Seyyid Murtazâ ve Şeyh Tûsî gibi ilk dönem Şii fakihlerinin çizgisine son veren Hillî ortaya koyduğu görüşlerle Şii fıkhnı yeni bir çizir açmıştır. Ondan önceki İmâmiyye düşüncesinin ileri gelenlerinden Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin fikhî mirası, kendi içindeki zenginlik ve genişliğine rağmen dağınık ve insicamdan uzaktı; Sünnî fıkhnıdan alınmış olan unsurlar Şii fıkhiyla bütünleşecek şekilde hazmedilememişti. Hillî bu hukukî birikimi derli toplu bir şekilde sokup İmâmiyye fıkhnı sistematik bir hüviyete büründürmüş, Tûsî'nin eksik bıraktığı hususları tamamlamış, bu sebeple de "Muhakkık"

lakabıyla anılmıştır. Şîa literatüründe "muhakkık" denilince sadece Hillî kasdedilmekle birlikte Muhakkık-ı Sâni lakabıyla anılan Ali b. Hüseyin el-Kerekî'den (ö. 940/1533) ayrılması için bazan kendisine "Muhakkık-ı Evvel" de denilmektedir.

Hillî'nin şöhreti, daha önceki fikhî anlayışa yeni bir şekil vermiş olmasının yanında ondan sonra gelen fakihlerin fikhî metodolojisinde kendisini örnek almasından da kaynaklanmaktadır. Nitekim Hillî fikhî kitaplarının bölümlerini yeniden düzenlemiş ve *Şerâ'iu'l-İslâm* adlı eserini "ibâdât", "ukûd", "ikâât" ve "ahkâm" olmak üzere dört ana bölüme ayırmıştır. Sünnî fıkhnıdan da istifade ederek yapmış olduğu bu taksim kendisinden sonraki Şii fakihleri tarafından da kabul görmüştür. Onun, ilk dönem Şii düşüncesi-ne karşı tenkitçi olduğu kadar sentezci bir karakter taşıyan bu yaklaşımı, daha sonra talebesi Allâme İbnü'l-Mutahhar el-Hillî tarafından devam ettirilmiştir. Şii medreselerinde önceleri Tûsî'nin *en-Nihâye*'si okutulurken daha sonra Muhakkık'ın *Şerâ'iu'l-İslâm*'ı onun yerini almış ve ulemâ üzerinde büyük bir tesir icra etmiştir.

Yaşadığı dönemin siyasî şartları, Hillî'nin Şii fikhî ve düşüncesinde meydana getirmek istediği değişiklikleri daha da kolaylaştırmıştır. Moğollar'ın Sünnî İslâm'a karşı olan tepkisi Hillî'nin, İbnü'l-Mutahhar'ın ve Nasîrüddîn-i Tûsî'nin de desteğiyle giderek artmış ve bu dönemde Şii düşüncesi Büveyhîler devrindekine benzer bir canlılık kazanmıştır. Bu uygun ortam sebebiyledir ki Büveyhîler döneminde Şeyh Müfid, Şerîf el-Murtazâ ve Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi usulî âlimler tarafından ortaya konan siyasî otoriteyle uzlaşma eğiliminin Muhakkık tarafından güçlendirilerek devam ettirildiği görülür. Onun ortaya koyduğu bu uzlaşmacı tavır yanı sıra ulemânın otoriter yapısını güçlendirme çabası da oldukça belirgindir.

Muhakkık el-Hillî zekât ve humus gibi vergilerin toplanması, şer'î cezaların uygulanması, gaybet döneminde cuma namazının kılınıp kılınmayacağı, ictihadın câiz olup olmadığı ve kısmen de haber-i vâhidin dindeki konumunun ne olduğu gibi hususlarda selefleri olan Şii ulemâdan farklı görüşler ortaya koymuştur. Ona göre, gaybet döneminde imâmın temsilcisi (nâib-i âm) olup fetva verme şartlarını

taşıyan bir Şîî fakih, zekât ve humus gibi vergilerin toplanması yanında imam adına şer'î cezaları (hudûd) yerine getirmekle de mükelleftir. Bu görevlerin tayinle iş başına getirilen kişiler tarafından değil, velâyet düşüncesine bağlı olarak ancak gâib imam tarafından görevlendirilen fakihler vasıtasıyla yerine getirileceği konusunda Hillî kendinden önceki Şîî âlimleriyle aynı kanaattedir; çünkü Şîa'ya göre velâyetin gâib imama dayanması şarttır. Humustan imama ayrılan payın gömülmesini veya imam dönünceye kadar bekletilmesini isteyen ulemâya karşılık Hillî, yönetme hakkına sahip olan fakihin bunu toplayıp dağıtma göreviyle de mükellef olduğunu belirtir. İmamın veya gaybet döneminde onun tarafından tayin edilen bir kişinin mevcut olmaması halinde cuma namazının kılınmasına cevaz veren ulemânın yanı sıra bunu reddedenlerin de varlığına işaret eden Muhakkık birinci görüşün daha tutarlı olduğunu ileri sürmüştür.

Şîa hukuk düşüncesinde ictihadın da ilk olarak açık bir şekilde Muhakkık el-Hillî tarafından benimsendiği dikkati çekmektedir. Ondan önceki Şîî ulemâsının bunu terim anlamıyla kabul ettiğine dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak bu husus, Hillî'den önce akli izahların yapılmadığı ve Şîa'da ictihadın mevcut olmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Muhakkık el-Hillî, kıyası reddetmekle birlikte Şîa'nın "akli istinbatta bulunma" mânasında ictihadi asırlardır uygulamakta olduğunu ileri sürmüş ve içinde kıyasın bulunmadığı ictihad şeklinin özellikle Şîa'nın malî olduğunu ifade etmiştir. Şîa'nın ictihad anlayışını ana çizgileriyle açıklayıp kendinden sonraki Şîî düşüncesinin önünü açan Hillî, Sünnî fıkıh kaynakları ve metotlarından da istifade ederek niyâbet müessesesini ana hatlarıyla ortaya koymuş ve müctehidin gaybet döneminde imamın genel temsilcisi olduğu düşüncesi, daha sonra talebesi Allâme İbnü'l-Mutahhar el-Hillî tarafından geliştirilip sistemleştirilmiştir. Bununla birlikte Muhakkık'ın bugünkü Şîa'nın anladığı mânadaki ictihadi benimsediğini söylemek de oldukça güçtür; çünkü Muhakkık, nassın zâhirine bağlı hususlarda ictihadın söz konusu olmadığını belirterek ancak nasların zâhirine dayanmayan meselelerde akli istinbatta bulunmanın mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. İctihad, ondan sonra bununla sınırlı kalmayıp da-

ha değişik anlamlar kazanmaya devam etmiş ve sonunda fakihin delil ikame etmek suretiyle istinbatta bulunduğu her şeyi içine almıştır.

Muhakkık el-Hillî'nin haber-i vâhid konusundaki görüşleri, onun genel olarak İmâmî ahhârına bakışını yansıtmaya açısından önemlidir. Hillî, Şîî ulemâsından bir grubun âhâd haberi red hususunda ifrata düşüp ondan faydalanmayı aklınla muhal görürken diğer bir grubun her türlü haberle amel ettiğini belirtir ve bu iki yolun da sünnetten sapma (bid'at) demek olduğunu söyler. Rivayet zincirindeki râvilerin adâleti ve güvenilirliği sabit olduğu müddetçe Hillî, haber-i vâhidle amelin câiz ve hatta bazı durumlarda gerekli olduğunu ileri sürmüştür. Bazı Ahbârîler ve özellikle Muhammed Emîn el-Esterâbâdî, bu mutedil yaklaşımından hareket ederek onun Ahbârîliğe meylettğini iddia etmişse de bu görüş objektif olmaktan uzaktır; çünkü Hillî Ahbârî olmak bir yana, Usûlî düşüncenin ileri gelenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte onun Usûlî düşüncede mutedil çizgiyi temsil ettiğini söylemek daha doğru olur. Usûlî ulemâ arasında ahbâr görüşü Hillî'ye benzeyen birçok âlime rastlamak mümkündür.

Eserleri. 1. *Şerâ'i'u'l-İslâm fî mesâ'il-i'l-helâl ve'l-harâm* (Kalkûta 1839; Tahran 1840, 1267, 1271, 1274, 1275, 1895; Tebriz 1275, 1278, 1284-1285, 1294, 1302, 1307; I-II (tek cilt halinde), nşr. Ahmed Muğniyye, Beyrut 1930, 1406/1986; I-IV (iki cilt halinde), nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali, Necef 1389/1969, Beyrut 1403/1983; Sâdık Şîrâzî'nin ta'likatı ile birlikte, Kum 1983). İmâmîyye'ye dair fıkıh metinlerinin en önemlilerinden biri kabul edilir. Şîî İslâm dünyasında başvuru kaynağı ve ders kitabı olan eser "ibâdât" (10 kitap), "ukûd" (15 kitap), "ikâât" (11 kitap) ve "ahkâm" (12 kitap) olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Mezhebin kaynakları arasında tertip bakımından en düzenlisi, üslûp açısından en akıcı sayılan *Şerâ'i'u'l-İslâm*'ın tertibi daha sonraki İmâmîyye ulemâsı tarafından esas alınmış, eser hakkında yüzün üzerinde şerh ve hâşiye yapılmıştır (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XIII, 47-50, 316-332). Bunlardan bazıları şunlardır: a) Şehid-i Sâni, *Mesâlikü'l-efhâm ilâ tenkihi Şerâ'i'i'l-İslâm* (Tahran 1262, 1267-1268, 1272-1276, 1282, 1285, 1310-1312, 1314; Tebriz 1267, 1285). b) Şemseddin Seyyid Mu-

hammed b. Ali el-Müsevi el-Âmûlî, *Me-dârikü'l-ahkâm* (Tahran 1268, 1274, 1276, 1298, 1322). Muhammed Bâkır el-Bihbehânî bu şerhe bir hâşiye yazmıştır (Tahran 1268, 1274, 1298). c) Muhammed Hasan b. Muhammed Bâkır en-Necefi, *Cevâhirü'l-kelâm* (Tahran 1262, 1273, 1278, 1286-1287, 1301, 1305, 1311, 1312, 1323-1325, 1376; I-XLIII, Necef 1377-1399). d) Muhammed Hüseyin b. Hâşim el-Kâzîmî en-Necefi, *Hidâyetü'l-enâm* (Necef 1330-1331). e) Ebû'l-Hasan Hasan b. Mehdi el-Huneyzî, *Delâ'ilü'l-ahkâm* (Necef 1977). *Şerâ'i'u'l-İslâm*'ı Mîr Muhammed Takî b. Abbas en-Nihâvendî ve Ebû'l-Kâsım b. Ahmed Yezdî Farsça'ya (I-IV, Tahran 1362-1364), A. Querry Fransızca'ya (I-II, Paris 1871), Kazembeg Rusça'ya (I-II, Saint Petersburg 1862-1867), Âbid Hüseyin Ensârî Urduca'ya (Leknev 1333) ve M. Sâdık Keşmirî Sanskritçe'ye (Leknev 1315-1317) çevirmiştir. Ayrıca miras hukukuyla ilgili bölüm, Ali Eşref Mu-hâcir tarafından *İrs der Fıkh-i İslâmî* adıyla ve bazı notlar ilâvesiyle Farsça'ya tercüme edilmiştir (Tahran 1364). 2. *en-Nâfi' fî muhtaşari's-Şerâ'i'* (*el-Muhtaşarü'n-nâfi' fî fıkhi'l-İmâmîyye*) (Leknev 1267, 1301; Kahire 1376/1956; Necef 1384/1964, 1386/1966; Tahran 1329). Müellifin kendi eseri üzerine yaptığı bu tek ciltlik muhtasarın otuzun üzerinde şerh, hâşiye ve ta'likatı yapılmış olup (a.g.e., IV, 57-60) belli başlıları şunlardır: a) *el-Mu'teber fî şerhi'l-Muhtaşar*. Müellifin, ibadetler bölümüyle ticaret bölümünün bir kısmını kapsayan tamamlanmamış iki ciltlik şerhidir (H. Müderrisî Tabâtabâî, s. 101). b) *Keşfü'r-rumûz* (nşr. Ali Penâh el-İstihârdî - Hüseyin el-Ezdi, I-II, Kum 1408-1410). Hillî'nin talebesi Hasan b. Ebû Tâlib el-Yûsufî'ye aittir. c) *el-Burhânü'l-kâfi'* (I-III, Tahran 1267, 1281-1282, 1290-1293). *eş-Şerhu'l-kebîr* diye de bilinen eser Seyyid Ali b. Rızâ b. Bahrülulûm Mehdi et-Tabâtabâî'ye aittir. Aynı müellifin *Riyâzü'l-mesâ'il* (*eş-Şerhu's-sâgîr*) adlı bir başka şerhi daha vardır (I-II, Tahran 1268, 1272, 1275, 1282, 1288-1292, 1300, 1307-1308, 1316-1317). d) *el-Envârü'r-Rizâviyye* (Tahran 1287, 1292). Muhammed Rızâ b. İsmâil Müsevi eş-Şîrâzî tarafından hazırlanmıştır. e) *Riyâzü'l-mesâ'il*. Seyyid Mîr Ali b. Seyyid Muhammed Ali b. Ebû'l-Meâli'ye ait olup *eş-Şerhu'l-kebîr* diye de bilinir. Üzerine pek çok hâşiye ve ta'likat yapılan eser basılmıştır (H. Müderrisî Tabâtabâî, s. 103). 3. *Nüke-*

tü'n-Nihâye (en-Nihâye ve nuketühâ) (Cevâmî'u'l-fıkh içinde, Tahran 1276, I-III, Kum 1412). Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin en-Nihâye'sinin şerhidir. 4. *el-Mesâ'ilü'l-İzzîyye* (el-Mesâ'ilü't-tis'). Eserde, Emîr İzzeddin Abdülazîz'in tahkikini istediği dokuz fıkıh meselesine dair açıklama yer almaktadır. 5. *el-Mesâ'ilü'l-İzzîyye*. Bu risâlede de Emîn İzzeddin'in açıklanmasını istediği yedi fıkıh ve kelâm meselesi bulunmaktadır. 6. *el-Mesâ'ilü'l-Mısrîyye*. Tahâretle ilgili beş meseleyi ihtiva eden bir risâledir. 7. *el-Mesâ'ilü'l-Bağdâdiyye*. Hillî'nin, talebesi Cemâleddin Yûsuf b. Hâtim eş-Şâmî el-Âmülî'nin sorduğu kırk iki fıkıh meselesine verdiği cevaplardan ibarettir. 8. *el-Mesâ'ilü'l-hamse 'aşer*. Mevcut nüshası üzerinde isim bulunmayan esere fıkıha dair on beş meseleyi ihtiva ettiği için bu ad verilmiştir. 9. *el-Mesâ'ilü'l-Kemâliyye*. Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Sehl el-Âbî'nin fıkıh ve kelâma dair sorduğu on sorunun cevaplarıdır. 10. *el-Mesâ'ilü't-Taberîyye*. Sedîdüddin Mahmûd b. Zeynüddin Ali el-Hüvârî'nin sorduğu yirmi iki fetvadan oluşmakta ve *el-Mesâ'ilü'l-Huvâriyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Huvârîyye* adlarıyla da anılmaktadır. 11. *Risâle fi't-teyâsür fi'l-kıble* (Risâletü teyâsürî'l-kıble). Cemâleddin İbn Fehd tarafından *el-Mühezzebü'l-bârî*'de iktibas edilmiştir (İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Ravzû'l-cinân*'ı ve Şehîd-i Sâni'nin *Münyetü'l-mürîd*'i ile birlikte, Tahran 1307). 12. *el-Makşûd mine'l-cümel ve'l-ukûd*. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *el-Cümel ve'l-ukûd* adlı fetva koleksiyonunun bazı ilâvelerle birlikte yapılmış bir muhtasardır. Son dokuz risâle, Rızâ Üstâdî tarafından tahkik edilerek *er-Resâ'ilü't-tis'* adıyla basılmıştır (Kum 1371 hş.). 13. *el-Me'âric fi'uşûlî'l-fıkh* (Me'âricü'l-uşûl), (Tahran 1310-1319). 14. *Muhtasarü'l-Merâsimi Sellâr ed-Deylemî fi'l-fıkh*. 15. *Risâle fi muhâsebeti'n-nefs* (Tahran 1318). 16. *Muhtasarü'l-Fihrist* (Telhîşü'l-Fihrist). Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin biyografik eseri *el-Fihrist*'in muhtasarıdır. 17. *el-Meslek fi'uşûlî'd-dîn*. 18. *el-Mâtî'îyye*. Kelâm ve akaidle ilgili muhtasar bir eserdir. 19. *Risâle fi'âdemo küfri men i'tekade bi-işbâtî'l-ma'dûm* (Hillî'nin eserlerinin bir listesi ve bunların yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 514-515; Suppl., I, 711-712; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâf, s. 88-106; Rızâ Üstâdî, I/2, s. 150-151).

BİBLİYOGRAFYA :

Hillî, *el-Muhtasarü'n-nâfi' fi'fıkhî'l-İmâmîyye* (nşr. Muhammed Takî el-Kummî), Beyrut 1405/1985, neşreden in takdimi, s. yâ-sin; a.mlf., *er-Resâ'ilü't-tis'* (nşr. Rızâ el-Üstâdî), Kum 1371 hş., neşreden in mukaddimesi, s. 9-24; a.mlf., *Şerâ'i'u'l-İslâm fi mesâ'ilî'l-helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali), Beyrut 1403/1983, neşreden in mukaddimesi, I, bâ-yâ; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lûm'atî'd-Dimaşkiyye* (nşr. M. Mehdi el-Âsafî), Beyrut, ts. (Dârü't-Taâruf), neşreden in takdimi, I, 60-61; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., I, 570; Keşfü'z-zunûn, II, 1922; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riğâzû'l-ulemâ' ve hiyâzû'l-fuzalâ* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 103-107; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1385/1965, II, 48-52; İbn Usfûr el-Bahrânî, *Lü'lü'tetü'l-bahreyn* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Beyrut 1406/1986, s. 227-235; Hânsârî, *Ravzatü'l-cennât*, II, 182-191; Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kışâşu'l-ulemâ'*, Tahran 1396 hş., s. 364 vd.; Browne, LHP, IV, 405-406; D. M. Donaldson, *The Shi'ite Religion*, London 1933, s. 295-296; Brockelmann, GAL, I, 514-515; Suppl., I, 711-712; İzzâhu'l-meknûn, II, 42-43, 507, 695; Hediyetü'l-ârifîn, I, 254; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 117; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 137; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 169; Hânâbâ, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 48, 100, 126, 158, 261-263, 294, 451, 501-502, 537-538, 726, 818, 820-821, 838-839, 863, 868, 881, 941-942, 952, 967, 988, 1001; Abdüssâhib İmrân ed-Düceyî, *A'lâmü'l-'Arab fi'l-ülûm ve'l-fünûn*, Necef 1386/1966, II, 97-100; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 305-306; *A'yânü's-Şî'a*, IV, 89-93; Âgâ Büzürg-i Tah-rânî, *ez-Zer'â ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, II, 186, 497-498; IV, 57-60, 108, 425; V, 193, 215-216, 234; VI, 106-108; VIII, 239-240; XIII, 47-50, 316-332; XIV, 57-60; XV, 262; XVI, 395; XVIII, 106, 168-169, 189; XX, 207-208, 213, 339, 367; XXI, 21-22, 180, 209; XXIV, 306-307, 426-427; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-el-kâb*, Beyrut 1403/1983, III, 154-156; Ali el-Fâzıl el-Kâinî en-Necefi, *Mu'cemü'l-mü'ellifî's-Şî'a*, Kum 1405, s. 142; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâf, *Mukaddime-i ber Fıkh-ı Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989, s. 52-53, 88-106; M. Takî et-Tüsterî, *Kâmusü'r-ricâl*, Kum 1410, II, 616; Rızâ Üstâdî, "Resâ'ilü'l-Muhammâkîk el-Hillî", *Âyine-i Pijûheş*, I/2, Kum 1369, s. 150-151; A. Hourani, "From Jabal 'Âmil to Persia", BSOAS, XLIX/1 (1986), s. 135; L. Massignon, "el-Hillî", DMİ, VIII, 57-58; Dihhudâ, "Ca'fer", *Lugatnâme*, X, 21.

MAZLUM UYAR

HİLLÎ, Safiyyüddin

(صفي الدين الحلي)

Ebû'l-Mehâsin (Ebû'l-Fazl, Ebû'l-Berekât) Safiyyüddin Abdülazîz b. Serâyâ b. Ali el-Hillî et-Tâî (ö. 749/1348)

Arap şairi, edip.

5 Rebülâhîr 677'de (26 Ağustos 1278) Hille şehrinde, Tay kabilesinin Sinbis koluna mensup zengin ve soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İbn Serâyâ di-

ye de anılır. İlk öğrenimini Hille'de yaptı. Kaynaklarda hocaları hakkında bilgi bulunmamaktaysa da kendisi *el-Ağlâtî* adlı eserinde Cemâleddin el-Mürri ve Ebû Mansûr adlı iki hocasını zikreder (M. İbrâhim Huvver, s. 51).

Hillî, dayılarının mensup olduğu Mehâsinoğulları ile Ebû'l-Fazloğulları arasında devam eden Hille'ye hâkim olma mücadelesi esnasında dayısı Safiyyüddin b. Mehâsin öldürülünce ona mersiyeler yazdı; ayrıca intikamının alınması için kabilesini savaşa teşvik eden şiirler kaleme aldı. Bu savaşlara kendisi de katılarak gösterdiği kahramanlıkları şiirlerinde dile getirirken rakiplerini de hicvetti. Ebû'l-Fazloğulları'nın yenilmesine rağmen Hille'de huzursuzluk ve çekişmelerin bitmemesi yüzünden Hillî buradan ayrılarak ticaret için gidip geldiği şehirlerden biri olan Mardin'e yerleşmeye karar verdi. Hillî Diyarbekir, Mardin ve çevresinin idaresini ellerinde bulunduran Artuklular'dan el-Melikü'l-Mansûr Necmeddin ile de irtibat kurarak 700 (1300) veya 701 (1301) yılında Mardin'e gitti ve Dîvânü'r-resâil kâtibi olarak Artuklular'ın hizmetine girdi. Aynı yıl el-Melikü'l-Mansûr'a methiye niteliğindeki *Dürerü'n-nühûr* (el-Artukıyyât) adlı divanını kaleme alarak kısa sürede hükümdarın dostluğunu kazandı. II. Necmeddin Gazî'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâlih ile de iyi ilişkiler kurarak ona kasideler yazdı. Bu ilişkiler sonunda Artuklu hânedanı yanında önemli bir yer edindi ve büyük maddî imkânlarla kavuştu (*Divân*, s. 199-203 vd.).

Artuklu sarayına girdikten sonra da ticarete devam eden Hillî bu maksatla Şam, Halep, Hama, Bağdat, Musul gibi merkezlere seyahatler yaptı. Gittiği yerlerde çeşitli devlet ve ilim adamlarıyla görüşme fırsatı buldu. Meselâ Hama'da Eyyûbî hânedanından tarih ve coğrafya âlimi Emîr el-Melikü'l-Müeyyed Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil ve oğlu el-Melikü'l-Efdal Muhammed ile, Şam'da meşhur kâtip Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî ve şair İbn Nübâte el-Mısrî ile görüştü. Bu şehirlerde kaldığı süre içinde Artuklu melikleriyle de ilgisini sürdürerek onlar için kasideler yazmaya devam etti. 723 (1323) yılında hacca giden Hillî dönüşünde Mısır'a uğradı; burada kaldığı iki yıl zarfında el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun ve veziri Alâeddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî ile tanışarak onlara kasideler yazdı; ayrıca dil âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî, siyer âlimi ve şair İbn Seyyidünnâs gibi şahsiyetler-